

مروری گذرا بر تاریخ تربیت معلم در ایران

مقاله

● اسفندیار معتمدی

اشاره

اولین مدرسه دارالمعلمین در تهران در سال ۱۲۹۷ برای تربیت معلمان آموزش دیده و با مهارت تأسیس شد. به همین مناسبت این فصلنامه در شماره قبلی و این شماره مقاله‌هایی را برای بزرگداشت یکصدمین سالگرد تأسیس دارالمعلمین سفارش داده که در این شماره در خصوص تاریخ پیدایش آن به قلم جناب آقای اسفندیار معتمدی پژوهشگر حوزه تعلیم و تربیت تهیه شده است.

مقدمه

از اوایل قرن چهارده شمسی با تأسیس دبستان‌ها و دبیرستان‌ها تعداد دانش‌آموزان با سرعت افزایش یافت. دبیرستان‌ها به دبیر متخصص نیاز داشتند. برای تأمین دبیر ریاضی، فیزیک، شیمی و طبیعی تعدادی معلم از فرانسه استخدام شد. کم‌کم هزینه پرداخت حقوق آن‌ها زیاد شد و اندیشه تربیت دبیر متخصص شکل گرفت. در نتیجه در سال ۱۳۰۷ شمسی دارالمعلمین عالی تأسیس شد. در سال ۱۳۱۲ نامش به دانش‌سرای عالی تغییر یافت.

دانش‌سرای عالی به‌منظور تربیت دبیر برای دبیرستان‌ها به‌وجود آمد و دارای دو بخش علمی و ادبی بود. قسمت علمی شامل سه رشته ریاضی، طبیعی و فیزیک و شیمی و قسمت ادبی شامل دو رشته ادبیات و فلسفه، تاریخ و جغرافی بود. دارندگان گواهینامه کامل متوسطه با انجام دادن امتحان ورودی می‌توانستند در دانش‌سرای عالی تحصیل کنند و علاوه بر درس‌های تخصصی علوم تربیتی را امتحان دهند.

فارغ‌التحصیلان دانش‌سرای عالی به موجب قانونی که در سال ۱۳۰۸ به تصویب رسید، از امتیازات خاصی برخوردار بودند و طبق قانون دولت مکلف بود تا زمانی که وزارت معارف به فارغ‌التحصیلان این مرکز نیاز دارد آن‌ها را در ادارات دیگر به خدمت نگیرد. ضمناً مقام علم و عالم آن اندازه محترم بود که کمتر شخصیت‌های علمی و فرهنگی به خود اجازه می‌دادند به غیر از مدرسه‌ها در جای دیگری خدمت کنند.

اساسنامه ودستور تحصیلات دارالمعلمین عالی

مصوب جلسه ۱۴۸ مورخ ۱۳۰۸/۷/۲

♦ **ماده اول.** دارالمعلمین عالی مرکزی مشتمل بر دو قسمت خواهد بود، قسمت ادبی و قسمت علمی، قسمت ادبی شامل شعبه فلسفه و ادبیات و شعبه تاریخ و جغرافی می باشد. قسمت علمی شامل شعبه های ریاضیات، فیزیک و شیمی و تاریخ طبیعی خواهد بود.

♦ **ماده دوم.** دوره تحصیلات دارالمعلمین عالی سه سال است.

♦ **ماده سوم.** جزییات مواد پروگرام و عملیات هریک از آن مواد همه ساله قبل از تعطیل با نظر شورای معلمان تطبیق و اعلان خواهد شد.

♦ **ماده چهارم.** شرط ورود به دارالمعلمین عالی داشتن تصدیق نامه دوره کامل متوسطه می باشد. داوطلبان قسمت ادبیات باید تصدیق نامه دوره ادبی و داوطلبان علمی تصدیق نامه قسمت علمی داشته باشند.

♦ **ماده پنجم.** به محصلینی که از عهده یکی از شعب فوق الذکر بر آیند دیپلم لیسانس همان شعبه اعطا می شود.

♦ **ماده ششم.** ترتیب امتحان مطابق نظامنامه علیحده خواهد بود که به تأیید شورای عالی معارف رسیده باشد.

♦ **ماده هفتم.** انتخاب زبان خارجه برای قسمت ادبی دارالمعلمین انتخابی است و محصلین مذکور می توانند یکی از السنه انگلیسی، فرانسوی یا آلمانی را انتخاب کنند.

نظامنامه طرز تقسیم کمک خرج محصلین دارالمعلمین عالی

۱۳۰۸/۱۲/۱۷

♦ **ماده اول.** حداقل کمک خرج تحصیل برای هریک از محصلین دارالمعلمین عالی که مشمول ماده دوم قانون مصوب ۲۱ آذرماه ۱۳۰۸ بشوند، ماهیانه ۱۵ تومان خواهد بود.

♦ **ماده دوم.** کمک خرج مزبور همه ساله در اول شهریور از طرف وزارت معارف تعیین و ابلاغ خواهد شد و در تمام سال تحصیلی که عبارت از ۱۵ شهریور تا ۱۵ شهریور سال بعد است پرداخت می شود.

■ تبصره ۱. کمک خرج مزبور همه ساله به طور مساوی تقسیم خواهد شد.

■ تبصره ۲. محصلینی که به موجب این نظام‌نامه استحقاق کمک خرج پیدا می‌کنند (به شرط دوام تحصیل) تا آخر دوره تحصیلی کمک خرج رادریافت خواهند کرد.

◆ ماده سوم. داوطلبان کمک خرج تحصیل در اول شهریور تقاضانامه خود را توسط دفتر مدرسه به وزارت معارف تقدیم می‌دارند. وزارت معارف راجع به عدم بضاعت تقاضا کنندگان تحقیقات لازمه نموده و برای کسانی که استحقاق آن‌ها محرز شود کمک مقرر را منظور می‌دارد.

◆ ماده چهارم. در صورتی که با شرط عدم بضاعت عده از پانزده نفر تجاوز نماید کمیسیون مرکب از یک نفر از اعضای شورای عالی معارف و رئیس مدرسه دارالمعلمین و رئیس اداره معارف تشکیل و بر طبق فقره ۲ از ماده دوم قانون کسانی که استحقاق دریافت شهریه دارند تعیین و به وزارت معارف راپرت داده می‌شود.

■ تبصره. محصلینی که سنوات قبل کمک خرج دریافت می‌داشته‌اند با تساوی شرایط حق تقدم خواهند داشت.

◆ ماده پنجم. محصلینی که داوطلب ورود به مدرسه دارالمعلمین عالی می‌باشند علاوه بر داشتن تصدیق‌نامه کامل متوسطه باید دارای شرایط زیر باشند. الف) از مدرسی که در آن‌جا تحصیلات ابتدایی و متوسطه را به آخر رسانیده‌اند تصدیق حسن اخلاق در دست داشته باشند که در آن‌جا کاملاً رفتار پسندیده و اطاعت کامل و لیاقت محصل در اوان تحصیل تصریح شده باشد.

ب) در بدو ورود در نزد دو نفر طبیب که وزارت معارف معین می‌کند دقیقاً معاینه طبی شده و تصدیق صحت مزاج حاصل نمایند.

ج) اوراق تحصیلی که به محصلین در مدرسه متوسطه داده می‌شود بایستی ضمیمه تقاضانامه ورود به مدرسه شود.

◆ ماده ششم. تحصیلات مدرسه دارالمعلمین برای داوطلبان شغل معلمی مجانی است و لکن محصلین مزبور باید تعهدنامه به مضمون زیر تسلیم دفتر مدرسه نمایند:

امضا کننده ذیل..... فرزند..... که بر طبق مصدق ورقه هویت..... که منضم به این ورقه است در تاریخ..... در شهر..... تولد یافته و اسم خانوادگی..... است تعهد می‌نمایم که تحصیلات خود را در رشته شعبه..... دارالمعلمین عالی به پایان رسانده و در تمام مدت تحصیل کاملاً مطیع مقررات و تعلیمات اولیای مدرسه بوده و پس از اختتام تحصیلات در مدرسه دولتی که وزارت معارف تعیین می‌نماید به خدمت معلمی اشتغال ورزم والا از عهده پرداخت کلیه هزینه که دولت درباره من نموده است برانجام.

- تبصره ۱. در صورتی که محصل داوطلب پدر یا ولی دیگری که متکفل مخارج داوطلب باشد داشته باشد بایستی او نیز تعهدنامه فوق را امضا نماید و اجرای تعهد را ضمانت نماید.
- تبصره ۲. خرج تحصیل به محصلینی اعطا می‌شود که داوطلب معلمی باشند و تعهدنامه فوق را تسلیم نمایند.
- تبصره ۳. کسی که دو سال متوالی از امتحان مردود شود از مدرسه اخراج خواهد شد.

◆ **ماده نهم.** همه‌ساله صورت اسامی فارغ‌التحصیلان مدرسه دارالمعلمین به انضمام توصیه هر محصل مشتمل بر کلیه اوراق تحصیلی و نمره‌های امتحانیه سالیانه مشارالیه و سواد تصدیق‌نامه تحصیلات متوسطه و سایر اوراق مربوطه از طرف مدرسه تسلیم وزارت معارف می‌شود که به فراخور لیاقت و تناسب شعبه که در آن به رتبه لیسانس نائل شده‌اند شغل تدریس آنها تشخیص و ابلاغ شود و از صورت اسامی مذکور یک‌نسخه به هریک از وزارتخانه‌ها ارسال خواهد شد که بر طبق ماده پنجم قانون مصوب ۲۱ آذر ماه ۱۳۰۸ از استخدام مشارالیهم بدون موافقت وزارت معارف خودداری نمایند.

■ تبصره. در صورتی که خدمت یکی از آنها محل حاجت واقع نگردید وزارت معارف عدم احتیاج خود را به استخدام آن شخص به خود او رسماً ابلاغ خواهد کرد.

این نظام‌نامه که مشتمل بر نه ماده است در تاریخ هفدهم اسفند ۱۳۰۸ شمسی به تصویب کمیسیون معارف مجلس شورای ملی رسید و به موجب قانون مصوب ۲۱ آذر ۱۳۰۸ قابل اجرا است.

تدریس علوم تربیتی

تدریس علوم تربیتی در دارالمعلمین از اول ۱۳۱۱ شروع شد و در این سال اساس‌نامه ذیل از طرف وزارت معارف تصویب و ابلاغ شد:

◆ **ماده اول.** از اول مهرماه سال ۱۳۱۱ محصلین هریک از رشته‌های پنج‌گانه دارالمعلمین عالی چنانچه داوطلب شغل معلمی باشند باید علاوه بر تحصیل شعبه خود مواد قسمت مخصوصی که به نام علوم تربیتی تدریس می‌شود فراگرفته و امتحان بدهند.

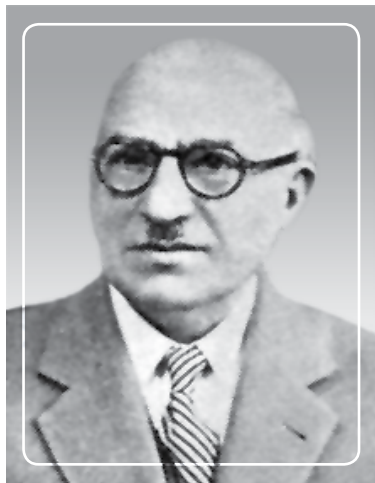
◆ **ماده دوم.** مواد قسمت علوم تربیتی عجالاً به‌قرار ذیل است:

- معرفت‌النفس از لحاظ تربیت دوساعت در هفته
- علم‌الاجتماع از لحاظ تربیت
- فلسفه تربیت
- تاریخ تعلیم و تربیت
- مبانی تعلیمات متوسطه
- اصول تربیت

■ تبصره. مواد مذکور را ممکن است محصلین در یک سال یا در ظرف سه سال به ضمیمه مواد شعبه مخصوص خود تحصیل کنند.

بنا بر اساسنامه فوق کسانی که علوم تربیتی را امتحان ندهند و از مدرسه فارغ التحصیل شوند فقط با رتبه ۳ اداری به خدمت پذیرفته می‌شوند و اشخاصی که که مواد مزبور را تحصیل کرده و از عهده امتحان برآیند با رتبه ۴ اداری وارد خدمت خواهند شد.

ریاست دانش سرای عالی

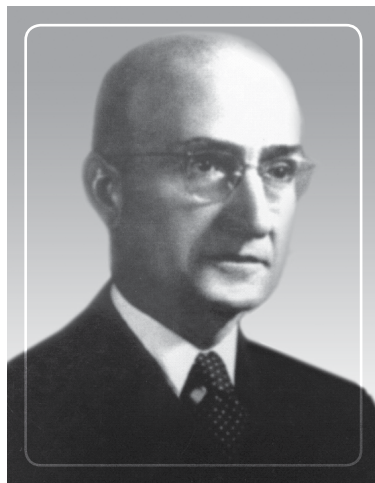
دکتر صدیق

ریاست دانش سرای عالی از ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۱ با ابوالحسن خان فروغی و از ۱۳۱۱ تا ۱۳۲۱ بر عهده آقای دکتر عیسی صدیق بود. در زمان دکتر عیسی صدیق دانش سرا به ساختمان نگارستان واقع در میدان بهارستان انتقال یافت. دکتر صدیق در شروع کار کوشش کرد که محل مناسبی برای دارالمعلمین فراهم آورد همین کوشش‌ها سبب شد که به پیشنهاد ایشان و تصویب وزارت معارف از تیر ماه ۱۳۱۱ دارالمعلمین به ساختمان نگارستان واقع در بهارستان منتقل شد.

از سال ۱۳۲۱ تا سال ۱۳۳۴ ریاست دانش سرای عالی و دانشکده ادبیات به آقای دکتر علی اکبر سیاسی واگذار شد. پس از آقای دکتر سیاسی، دکترخان بابا بیانی عهده‌دار ریاست دانش سرای عالی شد. در سال ۱۳۳۴ دانش سرای عالی از دانشگاه تهران جدا شد و زیر نظر مستقیم وزارت معارف (آموزش و پرورش فعلی) قرار گرفت. در این زمان رشته‌های آن عبارت بودند از فیزیک، شیمی، ریاضی، طبیعی، ادبیات فارسی، زبان خارجی، فلسفه و علوم تربیتی، تاریخ و جغرافیا، تربیت بدنی و خانه‌داری. دوره تحصیل سه سال بود و دانش‌آموختگان، در رشته تخصصی، لیسانس آموزش دبیری دریافت می‌کردند. کمک‌هزینه‌ای بالغ بر ۱۵۰ تومان به دانشجویان پرداخت می‌شد و در مقابل تعهدی به مدت پنج سال خدمت دبیری در شهرستان‌ها از آنان اخذ می‌شد.

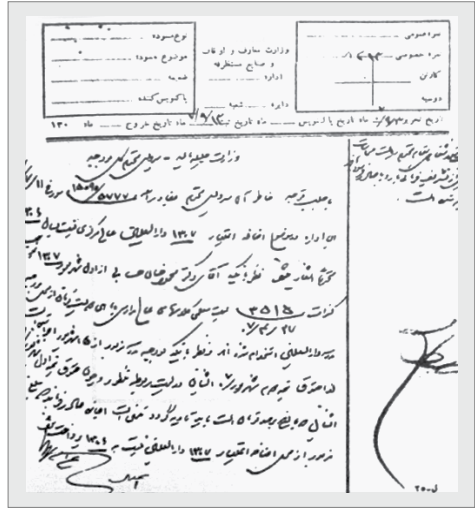
استادان دانش سرای عالی

در آغاز تأسیس دانش سرای عالی، اکثر استادان آن خارجی بوده و تنها ۹ تن از استادان آن ایرانی بودند که همگی در پایه‌گذاری فرهنگ و آموزش و پرورش جدید ایران سهم داشتند. هفت تن از این افراد عبارت بودند از استادان دانش سرای عالی در سال تأسیس، استادان

دکتر سیاسی

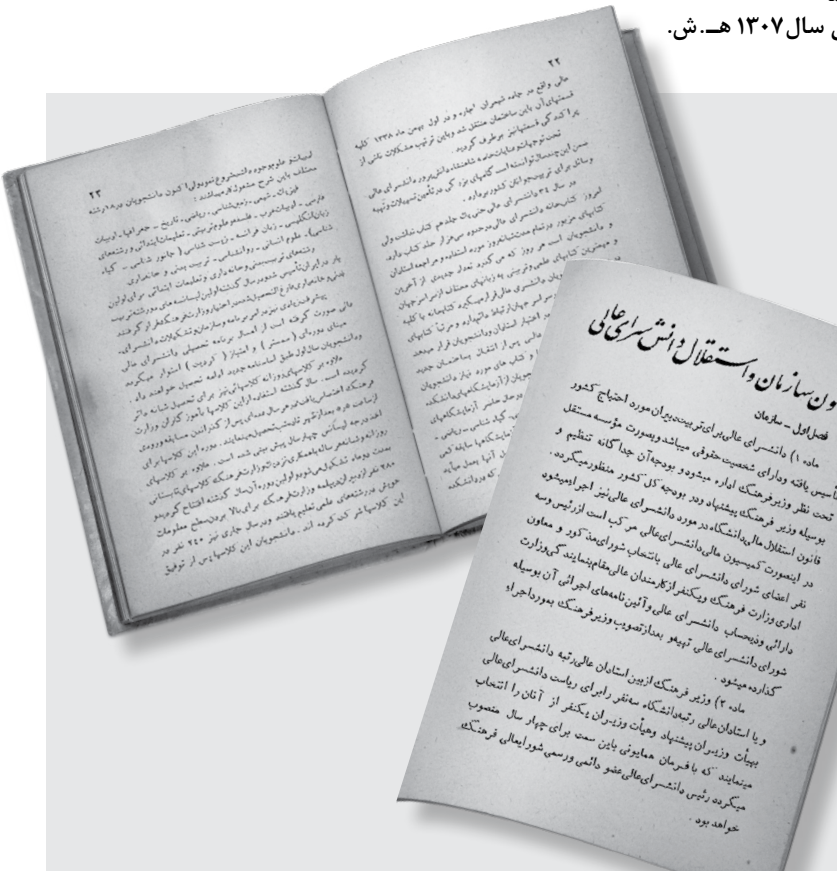
ایرانی در دانش‌سرای عالی: شادروان دکتر محمود حسابی (فیزیک)، دکتر اسدالله بیژن (تربیتی)، عباس اقبال آشتیانی (تاریخ)، احمدبهنیار (زبان و ادبیات عرب)، رضازاده شفق (فلسفه و تاریخ)، سید کاظم عصار (حکمت قدیم)، ابوالقاسم ذوالریاستین معلم گیاه‌شناسی، بدیع الزمان فروزانفر (ادبیات فارسی)، مسعود کیهان (جغرافیا)، عبدالحسین شیبانی (تاریخ) آخرین استادی که از این مجموعه دعوت حق را لبیک گفت، شادروان استاد دکتر محمود حسابی در ۱۳۷۲ بود.

↑ سند پرداخت حق الزحمه

پروفسور محمود حسابی سال ۱۳۰۷ ه. ش.

← سند صفحه‌هایی از سالنامه سال ۱۳۱۱ دانش‌سرای عالی

↓ تصاویر جمعی از
اساتید ایرانی
و خارجی
(دارالمعلمین)

استادان خارجی عبارت بودند از: استاد ژان آزما (Jean Azema) فارغ‌التحصیل از دانش‌سرای عالی پاریس، معلم شیمی. استاد شارل آندره (andre leschar) دکترای پزشکی، معلم گیاه‌شناسی و جانورشناسی.

باربر

بدیع‌الزمان

دکتر آندره

آزما

اقبال

دکتر حسابی

بیژن

بهمنیار

بتویل

دکتر شفق

شیبانی (وحیدالملک)

ریویر

ذوالریاستین

درز رال

هی تبه

لنگ

کیهان

عصار

استاد گابریل بارییر (gabriel barriere) فارغ‌التحصیل دانش‌سرای پاریس معلم مکانیک و هندسه ترسیم.

استاد پول پن ویل دارای درجه لیسانس در علوم طبیعی از دارالفنون کلر من فران معلم علوم گیاه‌شناسی و جانورشناسی
استاد آندره ریوییر (andre riviere) فارغ‌التحصیل دانش‌سرای پاریس معلم، زمین‌شناسی و معدن‌شناسی

↑ جمعی از استادان
دانش‌سرای عالی

مکان دانش‌سرای عالی باغ نگارستان^۱

به سال ۱۳۰۷ش. (۱۳۴۷ق) اعتمادالدوله قراگوزلو وزیر علاقه‌مند به بسط فرهنگ در ایران چون بر کرسی وزارت معارف نشست، برای محل دائمی دارالمعلمین عالی (دانش‌سرای عالی) تصمیم گرفت از باغ نگارستان استفاده کند؛ پس درصدد تجدید ساختمان در باغ نگارستان برآمد و با احداث سه بنای جدید در این باغ، مدرسه علمیه و دارالمعلمین را به آنجا آورد. او یکی از سه بنا را به مدرسه علمیه داد و دو بنای دیگر را در دست دارالمعلمین گذارد. این وضع بود تا سال ۱۳۱۱ش (۱۳۵۱ق) که مدرسه علمیه ساختمان خود را در نگارستان تخلیه کرد و بنای خود را به دارالمعلمین تحویل داد و دارالمعلمین با تغییر نام به دانش‌سرای عالی به تربیت معلم برای مدارس جدید ایران

۱. انوار، عبدالله، دست‌نوشته باغ نگارستان

پرداخت که به سرعت رو به فزونی گذاشته بود. در قسمت جنوبی دانش‌سرای عالی دو مؤسسه وجود داشت: یکی متعلق به وزارت پیشه و هنر و دیگری مربوط به صنایع مستظرفه. مؤسسه اول بعدها تحت توجه رئیس مسرف و ولخرج سازمان برنامه آن روز قرار گرفت و او که تربیت‌شده بانک انگلیس‌ها بود و اسراف و تبذیر در مال مستعمره را از آنها به‌خوبی آموخته، در سازمان برنامه نیز بر همان روش بانک رفت و با خرج گزاف شروع به بلعیدن نواحی جنوبی باغ نگارستان به عهد پهلوی دوم کرد و با ساختمان‌های سر به فلک کشیده در این قسمت از تهران سرطان‌زده به خیال خود برنامه عمرانی پیاده نمود! متأسفانه حرص و وسعت‌طلبی سازمان برنامه مرتب‌گسترش گرفت تا آنجا که از حد خود گذشت و دست‌درازی به حریم دانش‌سرای عالی کرد و ساختمان علوم آن مهد علم را به کام خود فرو برد. مؤسسه دیگر جنوبی باغ نگارستان که کارهای ظریفه می‌کرد، جلب نظر وزیر فرهنگ و هنر پرقدرت آن روز را کرد و او با آنکه فضای کمتری از باغ نگارستان را به دست داشت، به رقابت با سازمان برنامه، ساختمان‌های جدید در حوزه خود کرد که امروز همه آنها در اختیار وزارت ارشاد است. خوشبختانه ساختمان‌های شمالی دانش‌سرای عالی قدیم که تعلق به دانشکده ادبیات و کتابخانه آن داشت و در شمال سازمان برنامه فعلی قرار دارد، هنوز با بناهای کهنه ولی مفتخر به تربیت هزاران پژوهشگر ادبی باقی است و امید است که به همت اداره میراث فرهنگی از ولع گسترش سیری‌ناپذیر سازمان برنامه در امان بماند...

نخستین فارغ‌التحصیلان دانش‌سرای عالی

فارغ‌التحصیلان اولین دوره دانش‌سرای عالی ۲۸ نفر بودند که در سال ۱۳۱۰ لیسانس گرفتند. این گروه عبارت بودند از:

حسنعلی احسنی، احمد احمدوزیری، منوچهر امین‌ناطق، علی‌اکبر بامداد، خان‌بابا بیانی، احمد پارسا، عباس پرویز، محمدجواد تربتی، کمال‌الدین جناب، محسن حداد، محمدکاظم راعی، حسین‌خان رفعتی، مهدی رهنما، عباس ریاضی کرمانی، بدالله سبحانی، رضا سروش، محمدعلی سینا، علی‌اصغر شمیم، محمدسعید عزیزی، حاج‌خان فرشاد، بهمن میرزا کریمی، غلامحسین مصاحب، محمد منجمی، یحیی مهدوی، علی‌اکبر مهران، عبدالله نجم‌آبادی. بسیاری از این دانش‌آموختگان به خارج از کشور رفتند و درجه دکتری گرفتند و پس از بازگشت به ایران به مقام‌های عالی علمی و آموزشی رسیدند و سبب پرورش افرادی معتبرتر از خود شدند.

حقوق معلم بالاترین حقوق کارمندان دولت

معلمان در این دوره باعزت و احترام خاصی روبه‌رو بودند. از طرف مردم و از سوی دولت مقام و منزلت آن‌ها بیشتر حفظ می‌شد

در قانون استخدام کارمندان دولت مقرر شده بود که به آموزگاران و دبیران حق تاهل، حق مسکن و فوق‌العاده خارج از مرکز نیز پرداخت شود بر اساس قانون استخدام دانش‌آموختگان دارالمعلمین عالی، با رتبه ۴ اداری به استخدام در می‌آمدند در صورتی که سایر کارکنان لیسانسیه دولت با رتبه ۳ اداری استخدام می‌شدند مفاد این قانون و اجرای آن موجب گردید تا افراد بهتر جذب شغل دبیری شوند. و زمینه‌های گسترش مراکز تربیت معلم در تهران و دیگر استان‌ها و شهرها فراهم آید.

فعالیت‌های فوق برنامه در دارالمعلمین

از شروع کار دارالمعلمین انواع فعالیت‌های پژوهشی، علمی، تربیتی، گردشگری و... شروع شده و وسایل کار فراهم آمده و دانشجویان انواع کلوپ، انجمن، کانون تشکیل داده‌اند که نمونه‌ای از آن‌ها را که در سالنامه ۱۲-۱۳۱۱ معرفی شده است می‌آوریم:

کتابخانه. مقدمات تأسیس کتابخانه از شروع کار دارالمعلمین در ۱۲۹۷ آغاز شد و تا ۱۳۰۷ تعداد ۲۷۷۰ جلد کتاب‌های مفید علمی ادبی و تاریخی به زبان‌های مختلف از

فارغ‌التحصیلان اولین دوره دانش‌سرای عالی ۲۸ نفر بودند که بسیاری از آن‌ها به خارج از کشور رفتند و درجه دکتری گرفتند و پس از بازگشت به ایران به مقام‌های عالی علمی و آموزشی رسیدند و سبب پرورش افرادی معتبرتر از خود شدند

خارج خریداری شد. در سال ۱۳۱۱ تالاری دائمی برای مطالعه استادان و دانشجویان اختصاص یافت. در این سال تعداد کتاب‌ها به ۴۰۰۰ جلد رسید.

«غرض مهم آن است که به وسیله این کتابخانه حس مطالعه و تحقیق و تتبع شخصی در هر یک از محصلین تولید و تحریک شود... این کتابخانه نظر به مقصودی که عرض شد هنوز عشراحتیاجات محصلین را رفع نمی‌کند...»^۱.

وسایل تحقیق: مهم‌ترین وسیله تحقیق که فعلاً در تهران موجود بود کتابخانه‌های نامبرده ذیل است:

اسم کتابخانه عده تقریبی کتاب

- کتابخانه شخصی آقای حاج حسین آقا ملک ۴۶۰۰۰
- کتابخانه کالج امریکائی (دبیرستان البرز کنونی) ۱۸۲۳۹
- کتابخانه معارف ۱۶۳۹۱
- کتابخانه مجلس شورای ملی ۱۱۰۰۰
- کتابخانه مدرسه سپهسالار ۳۶۵۰

لابراتوار. اولین اقدامی که در راه اجرای «آموزش علم با عمل» در دارالمعلمین عالی صورت گرفت سفارش خرید اسباب و آلات فیزیک بود که در تابستان ۱۳۱۱ به تهران رسید در همان تابستان یک دستگاه لابراتوار کامل شیمی و یک دستگاه لابراتوار زمین شناسی و لابراتوار گیاه‌شناسی و حیوان شناسی و مقداری هم برای تکمیل لابراتوار فیزیک در خواست شد.

«دومین اصلی که مدرسه تعقیب می‌کند این است که محصلین به وسیله تحقیق و تتبع موفق به کشف اسرار طبیعت در ایران شوند یعنی همان کاری را بکنند که مؤسسات عالیه مغرب زمین بدان مشغولند.» (همان ماخذ)

گردش علمی. در سال تحصیلی ۱۲-۱۳۱۱ محصلین رشته علوم طبیعی به اتفاق آقای ریویر معلم زمین شناسی و آقای بنویل از صبح به کوه بی‌بی‌شهربانو رفتند و در باره ارتفاع کوه (۱۴۵۰ متر)، ساختمان کوه، معادن و چشمه‌های کوه تحقیق کردند و در آبان ماه به رودهن رفتند و کوه‌های شمالی رودهن را مطالعه کردند

«محصلین رشته فیزیک و شیمی به اتفاق آقای دکتر محمودخان حسابی دوکارخانه حاج‌امین‌الضرب و ضرابخانه معاینه کردند خلاصه راپرت آن را آقای خمسوی محصل سال سوم داده‌اند...» (همان)

۱. خیامپور محصل سال سوم. سالنامه

در سال ۱۳۴۲، طبق تصویب هیأت وزیران دانش‌سرای عالی منحل شد و به جای آن، سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی به وجود آمد.

ساختمان باتمان قلیچ

برای دانش‌سرای عالی پس از ۱۳۳۴ مکانی در خیابان بزرگمهر و ساختمان‌هایی در خیابان پهلوی (ولیعصر کنونی) اجاره کردند و تعداد رشته‌های تحصیلی را افزایش دادند و به ۱۸ رشته رساند. شامل رشته‌های زیر:

فیزیک، شیمی، زیست‌شناسی، زمین‌شناسی ریاضی، تاریخ، جغرافی، ادبیات فارسی، ادبیات عرب، فلسفه و علوم تربیتی، تعلیمات ابتدایی، زبان انگلیسی، زبان فرانسه، علوم انسانی، روانشناسی و خانه‌داری

دانش‌سرای عالی از سال ۱۳۳۹ علاوه بر کلاس‌های روزانه کلاس‌های شبانه دایر کرد و دوره لیسانس را از ۳ سال به چهار سال افزایش داد و به‌جای برنامه سالانه برنامه دوره‌ای (ترمی) را به اجرا در آورد. کلاس‌های تابستانی برای آموزش دبیران دیپلمه نیز تشکیل شد. از ابتدای سال تحصیلی ۳۹-۱۳۳۸ ساختمان بزرگی در ۵ طبقه با اتاق‌های وسیع و فضای فراوان در محدوده سیدخندان (ساختمان باتمان قلیچ) برای دانش‌سرا اجاره شد و مجموعه فعالیت‌های آموزشی در یک مکان مجتمع گردید.

از سال تحصیلی ۱۳۴۰-۱۳۳۹ یک دوره فوق‌لیسانس شبانه برای تربیت دبیر رشته‌های گوناگون برقرار شد. همچنین از سال ۱۳۴۱-۱۳۴۰ یک دوره فوق‌لیسانس روزانه نیز دایر شد که دانشجویان آن، از میان دانش‌آموختگان مقطع لیسانس انتخاب می‌شدند و طول دوره یک سال بود.

سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی

در سال ۱۳۴۲، طبق تصویب هیأت وزیران دانش‌سرای عالی منحل شد و به‌جای آن، سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی به وجود آمد. سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی دارای سه مؤسسه تربیت دبیر، تربیت مدیر و راهنمایان تعلیماتی و مؤسسه تحقیقات و مطالعات تربیتی بود. سرپرستی این سازمان بر عهده شادروان استاد دکتر عبدالله شیبانی، با سمت قائم مقام وزیر فرهنگ قرار گرفت.

انحلال دانش‌سرای عالی و دانش‌سرای مقدماتی و بی‌توجهی به تربیت معلم ضایعه بزرگی برای آموزش و پرورش کشور شد که آثار آن کاملاً مشهود است. در سال‌های اخیر افزایش تعداد دانش‌آموزان سبب شد که جمع بسیاری بدون آموزش معلمی به تدریس پرداختند و آموزش‌های کوتاه مدت و ضمن خدمت هم نتوانست این نقص را جبران کند و کیفیت آموزش را ارتقاء بخشد. در سال‌های بعد از انقلاب اسلامی هم تربیت معلم در ایران جزو دغدغه‌های شهیدان رجایی و دکتر باهنر بود اما با شهادت آنها سر و سامان مناسب نیافت و اغلب افرادی به‌عنوان آموزگار و دبیر به استخدام وزارت آموزش و پرورش در آمدند که اغلب علاقه‌ای به معلمی نداشتند

قانون سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی

در سال ۱۳۴۲ دانش‌سرای عالی با تأسیس مؤسسه مدرسی ریاضیات و مؤسسه تربیت دبیر و مؤسسه تربیت مدیر و راهنمایان تعلیماتی و مؤسسه تحقیقات تربیتی منحل شد و سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی نام گرفت و سازمان آن در سال ۱۳۴۶ به تصویب رسید و شامل مواد زیر است:

◆ **ماده ۱.** از تاریخ تصویب این اساسنامه سازمانی به نام دانش‌سرای عالی به منظور تربیت معلم و تحقیقات تربیتی تأسیس می‌شود.

◆ **ماده ۲.** رییس سازمان از طرف وزیر آموزش و پرورش از بین اساتید انتخاب می‌شود و با فرمان به این سمت منصوب می‌گردد.

◆ **ماده ۳.** دانش‌سرای عالی برای تربیت معلم دارای مؤسسات زیر است.

(۱) مؤسسه تربیت دبیر.

(۲) مؤسسه تربیت مدیر و راهنمایان تعلیماتی.

(۳) مؤسسه مدرسی ریاضیات.

(۴) مؤسسه تحقیقات تربیتی. رؤسای این مؤسسات به پیشنهاد رییس دانش‌سرای عالی و تصویب وزیر آموزش و پرورش منصوب می‌شوند.

◆ **ماده ۴.** دانش‌سرای عالی دارای شورایی خواهد بود که از اشخاص زیر تشکیل می‌گردد:

(۱) رییس دانش‌سرای عالی.

(۲) رؤسای مؤسسات مذکور در ماده

(۳) چهار نفر از استادان دانش‌سرای عالی به انتخاب رییس دانش‌سرای عالی.

(۴) یک نفر نماینده وزیر آموزش و پرورش. ریاست شوری با رییس دانش‌سرای عالی خواهد بود.

■ **تبصره.** امور علمی و فنی و تحقیقاتی و اداری و استخدامی دانش‌سرای عالی بنا به تشخیص رییس دانش‌سرای عالی در شورای مذکور مورد مطالعه و رسیدگی قرار خواهد گرفت و در موارد لازم برای تصویب نهایی به شورای مرکزی دانشگاه‌ها ارسال خواهد گردید.

◆ **ماده ۵.** وزارت آموزش و پرورش موظف است که فارغ‌التحصیلان مؤسسه مدرسی ریاضی را پس از گذراندن پایان‌نامه تحصیلی و دریافت دانشنامه مدرسی به منظور تدریس در دانشکده‌های علوم شهرستان‌ها با حقوق و مزایای استادیاری به خدمت بگمارد. فارغ‌التحصیلان دوره مدرسی موظفند دو سال در دانشگاه‌های شهرستان‌ها تدریس نمایند پس از این مدت و در صورت احراز درجه معادل دکترا با تصویب شورای مرکزی دانشگاه‌ها به مقام رسمی استادیاری نائل شوند باقیمانده تعهد پنج‌ساله این قبیل

فارغ‌التحصیلان به حساب خدمت رسمی استادیاری آنان منظور و محسوب می‌شود.

■ **تبصره ۱.** دانش‌سرای عالی برای تکمیل دستگاه تعلیماتی خود می‌تواند هر سال شاگردان اول و دوم فارغ‌التحصیلان مؤسسه ریاضیات را تا مدتی که به استادیار نیازمند است برای تدریس در آن سازمان استخدام نماید. این قبیل فارغ‌التحصیلان از پنج سال اول خدمت در شهرستان‌ها معاف خواهند بود.

■ **تبصره ۲.** تبصره ۲ ماده واحده مصوب ۴۳/۳/۱۱ در مورد فارغ‌التحصیلان دانش‌سرای عالی و خدمت آنها در شهرستان‌ها به قوت خود باقی است.

◆ **ماده ۶.** دولت همه‌ساله بودجه دانش‌سرای عالی و شعب آن در شهرستان‌ها را به تفکیک در بودجه کل کشور تحت عنوان کمک منظور خواهد نمود. وزارت دارایی در اول هر سه ماه اعتبار سه‌ماهه را به مأخذ (۱۲). (۳) بودجه مصوب در اختیار دانش‌سرای عالی و شعب آن خواهد گذاشت که با اطلاع خزانه‌داری کل در حساب یا حساب‌های مخصوصی متمرکز و بر طبق آیین‌نامه‌هایی که به تصویب شورای مذکور در ماده ۴ می‌رسد به مصارف لازم برسانند.

◆ **ماده ۷.** حقوق و مزایای قانونی معلمان و راهنمایان تعلیماتی و راهنمایان سپاهیان دانش که با اجازه وزارت آموزش و پرورش برای طی دوره‌های تکمیلی مدرسی و کارآموزی در دانش‌سرای عالی مشغول تحصیل می‌شوند در طی دوره تحصیل و کارآموزی قابل پرداخت خواهد بود.

◆ **ماده ۸.** وسایل و لوازم آزمایشگاهی علمی و تربیتی و آموزش سمعی و بصری که به تصویب شورای دانش‌سرای عالی خرید آن از خارج برای استفاده مؤسسات دانش‌سرای عالی ضروری است با موافقت وزیر آموزش و پرورش مانند سایر دانشگاه‌های کشور از معافیت‌های عوارض گمرکی و هزینه‌های مربوط در موقع تریخ بر خوردار خواهد بود.

◆ **ماده ۹.** به وزارت آموزش و پرورش اجازه داده می‌شود که در صورت احتیاج استادان و متخصصین خارجی که دارای سابقه تدریس در دانشگاه‌های خارج می‌باشند برای تدریس رشته‌های علمی در دانش‌سرای عالی با رعایت قانون مصوب ۲۳ عقرب ۱۳۰۱ شمسی استخدام نماید. حقوق اینگونه استادان به تناسب سوابق خدمت و تخصص آنان بر طبق موازین «نرم» بین‌المللی پس از تصویب وزیر آموزش و پرورش قابل پرداخت خواهد بود.

◆ **ماده ۱۰.** دانش‌سرای عالی می‌تواند در مواقع ضروری با تصویب شورای مذکور در ماده ۴ به دانشجویان رشته‌های مختلف علوم کمک هزینه تحصیلی پرداخت نماید.

- ♦ **ماده ۱۱.** هیچیک از وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی حق ندارند به فارغ‌التحصیلان دانش‌سرای عالی قبل از انجام تعهد پنج سال شغل ارجاع نمایند.
- ♦ **ماده ۱۲.** وزارت آموزش و پرورش نمی‌تواند هیچیک از فارغ‌التحصیلان مؤسسه تربیت دبیر دانش‌سرای عالی را قبل از ۱۰ سال تدریس به خدمت اداری بگمارد.
- ♦ **ماده ۱۳.** وزارت آموزش و پرورش موظف است تدریجاً مدیران مدارس و راهنمایان تعلیماتی را از میان فارغ‌التحصیلان مؤسسه تربیت مدیر و راهنمایان تعلیماتی انتخاب نماید.
- ♦ **ماده ۱۴.** کلیه اموال و دارایی و بودجه و مطالبات و دیون دانش‌سرای عالی سابق عیناً به دانش‌سرای عالی که بر طبق موازین این قانون تشکیل می‌شود منتقل می‌گردد.
- ♦ **ماده ۱۵.** وزارت آموزش و پرورش مکلف است به تدریج شعب دانش‌سرای عالی و یا بعضی از مؤسسات آن را در مراکز شهرستان‌هایی که مقتضی بدانند در حدود اعتبار مصوب مربوط ایجاد و بر اساس مقررات فوق اداره کند.
- ♦ **ماده ۱۶.** برنامه‌های تعلیماتی کلیه شعب دانش‌سرای عالی توسط دانش‌سرای عالی مرکز تهیه خواهد شد.
- ♦ **ماده ۱۷.** امور سازمانی و استخدامی کارکنان و کارمندان هیأت آموزشی دانش‌سرای عالی طبق مقررات دانشگاه‌ها خواهد بود.
- ♦ **ماده ۱۸.** قوانین و مقررات مربوط به دانش‌سرای عالی سابق که با این قانون مغایر باشد لغو می‌گردد. قانون بالا مشتمل بر ۱۸ ماده و ۳ تبصره که لایحه آن به موجب ماده واحده مصوبه بیستم آذر ماه ۱۳۴۲ تقدیم شده بود در جلسه روز سه‌شنبه شانزدهم خرداد ماه یک ۱۳۴۶ شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید. رییس مجلس شورای ملی - مهندس عبدالله ریاضی قانون فوق در تاریخ روز دوشنبه ۱۳۴۶/۴/۲۶ به تصویب مجلس سنا رسیده است
- پس از تأسیس وزارت علوم و آموزش عالی در سال ۱۳۴۶ دوبار زمان یاد شده تحت عنوان دانش‌سرای عالی زیر نظر وزارت علوم قرار گرفت. در سال ۱۳۴۷ قانون تشکیل هیأت امنای دانش‌سرای عالی تصویب شد. در سال ۱۳۵۲ تشکیلات اداری و آموزشی جدید دانش‌سرای عالی به تصویب رسید.

دانشگاه تربیت معلم

در سال ۱۳۵۳ با تصویب شورای گسترش آموزش عالی نام دانش‌سرای عالی به «دانشگاه تربیت معلم» تغییر یافت و اداره آن به صورت هیات امنایی در آمد. از این پس توسعه برنامه تربیت دبیر در سطح کشور جزو اهداف آن قرار گرفت و دانش‌سرای عالی در شهرهای زاهدان، سنندج، و یزد تأسیس شدند و مدرسه‌های علوم اراک و کاشان تحت نظارت دانشگاه معلم قرار گرفتند. در سال‌های ۱۳۶۶ و ۱۳۶۸ شعبه‌های این دانشگاه در شهرهای سبزوار و تأسیس شد و در سال ۱۳۶۹ با تیب شورای گسترش آموزش عالی تمام شعبه‌های دانشگاه از آن جدا و مستقل شدند.

دانشگاه تربیت معلم بر اساس رسیدن به هدف‌های نام برده زیر بود:

۱. تربیت معلم برای کلیه دانش‌سرایهای مقدماتی، راهنمایی و عالی

۲. تربیت مدیران و کارشناسان امور آموزشی

۳. تربیت دبیران رشته‌های مختلف امور آموزشی

۴. تربیت متخصصان راهنمایی و مشاوره

۵. تهیه مواد و منابع درسی (برنامه، کتاب، وسایل آموزشی)

۶. انجام تحقیقات تربیتی و روانی

گروه‌های آموزشی که مسئولیت تربیت دبیر در ۱۱ رشته را در کشور داشتند عبارت بودند از: گروه‌های ریاضی، فیزیک، شیمی، تاریخ، جغرافی، علوم تربیتی، روان‌شناسی، زبان، ادبیات فارسی، «زبان‌های خارجه» تربیت بدنی. دانشکده‌های علوم این دانشگاه در سال ۱۳۵۳ تشکیل شد. فعالیت‌های گروه پایه (ریاضی، فیزیک، شیمی و طبیعی) در این دانشکده متمرکز شد.

علاوه بر این در برخی از دانشگاه‌های کشور دانشکده‌ای به نام دانشکده علوم تربیتی به وجود آمد که هدف آن تربیت دبیر در رشته‌های مختلف بود. در دانشگاه تربیت معلم دانشجویان هر رشته شامل دانشجویان دبیری و دانشجویان آزاد بودند و فقط دانشجویان دبیری دروس تربیتی را می‌خواندند.

ساختمان مرکزی دانشگاه تربیت‌معلم در همان زمینی قرار داشت که در سال ۱۳۰۶ در زمان وزارت مرحوم سید محمد تدین خریداری شد و طرح آن را مهندس مارکف روسی در ۱۳۱۳ در زمان پهلوی اول ساخته بود. و سال‌ها محل دانش‌سرای مقدماتی بود تا آنکه در اختیار دانش‌سرای عالی قرار گرفت.

همزمان با استقلال دانش‌سرای عالی در ۱۳۳۴ مکاتباتی درباره واگذاری زمین مناسب برای دانش‌سرای عالی شده بود. سرانجام این در خواست عملی شد و زمینی به وسعت

۱. تاریخ دانشگاه ۱۳۹۴، ص ۴۷

پس از
انحلال دانشسرای
عالی «سازمان
تربیت معلم
و تحقیقات تربیتی»
جای آن را گرفت

۲۲۰ هکتار از اراضی خالصه حصارک کرج به طور رسمی از سوی وزارت کشاورزی در اختیار وزارت فرهنگ قرار گرفت تا برای دانشجومعلمان کلاس درس و برای استادان آن‌ها محل سکونت ساخته شود و شهرک تربیت معلم تأسیس شود اما غفلت مسئولان آموزش و پرورش سبب شد که در ۱۳۹۰ همه سوابق کار استادان دارالمعلمین و تجارب حدود ۱۰۰ سال تربیت معلم نادیده گرفته شود و آزمایشگاه و کتابخانه و زمین ۲۲۰ هکتاری که سرمایه مادی و معنوی معلمان در کشور بود به دانشگاه خوارزمی واگذار شود و در برابر مسئولیت تربیت معلم به دانشگاه فرهنگیان بدون واگذاری آن سرمایه‌ها محول گردد.

انحلال دانش‌سرای عالی و دانشگاه تربیت معلم

به ظاهر تصور شده بود که معلمی تخصصی نیست که نیاز به تأسیس مراکز خاصی برای تربیت معلم داشته باشد. برای کار آموزگاری دیپلم دبیرستان با یکی دو ماه کار آموری و برای کار دبیری هم لیسانس دانشگاه با چند ماه کار آموزی کافی است. این حادثه در حالی اتفاق افتاد که در همان زمان در کشور دانشکده‌هایی برای تربیت پزشک، پرستار، دندان‌پزشک، مهندس، افسر و نظیر آن وجود داشت و دانشجویان مؤظف به فراگرفتن مهارت‌های خاص مورد نیاز برای اشتغال پس از فراغ از تحصیل بودند. به هر حال، چنان‌که دیده شد، متأسفانه، طرح انحلال دانش‌سراهای مقدماتی و عالی در عمل با شکست مواجه شد و ضربه جبران‌ناپذیری بر پیکر تربیت معلم کشور وارد کرد. به نظر من جدی نگرفتن موضوع با اهمیت تربیت معلم در کشوری که در راه توسعه و تکامل گام بر می‌دارد قصوری نابخشودنی است و ما را به دادگاه عدل نسل‌های آینده خواهد کشاند. اگر پذیرفته‌ایم معلم انسان‌ساز است، چگونه می‌توان آموزش و پرورش نوباوگان خود را به افرادی سپرد که خود از مهارت و ویژگی‌های لازمه انسان‌سازی بی‌بهره باشند.

پس از انحلال دانش‌سرای عالی «سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی» جای آن را گرفت رئیس این مؤسسه دکتر عبدالله شیبانی شد و معاون او مرحوم دکتر عبدالکریم قریب بود. برنامه این سازمان آن بود که لیسانسیه دانشگاه را بپذیرند و پس از یک سال و گذراندن دروس تربیتی به استخدام وزارت آموزش و پرورش در آیند اما این کار دوام نیافت. در سال ۱۳۴۴ طرح دوساله تربیت دبیر در رشته ریاضی و علوم تجربی اجرا شد. اما این طرح هم ادامه نیافت و دانشجویان به گذراندن دوره کاردانی قانع نشدند و به اعتصاب دست زدند و خواستار ادامه تحصیل و دریافت مدرک لیسانس شدند. این خواسته دانشجویان عملی شد و از مهر ماه ۱۳۴۷ پس از گذشت ۵ سال نام سازمان تربیت دبیری به دانش‌سرا تغییر یافت.

در سال ۱۳۵۳ در زمان ریاست دکتر محمد مشایخی نام دانش‌سرای عالی به دانشگاه

تربیت معلم تغییر یافت و تا زمان انقلاب اسلامی ریاست دانشگاه را برعهده داشت. او از پیشگامان عرصه تعلیم و تربیت معلم بود. گرچه در ابتدا تصور می شد که سطح علمی و آموزشی فارغ التحصیلان افزایش می یابد اما رفته رفته با ایجاد سازمان های موازی از سوی وزارت آموزش و پرورش و سست شدن پایه های تعهد آن وزارت استخدام دانش آموختگان دانشگاه تربیت معلم نتوانست چنان که باید نمود علمی را پیدا کند و بحران بی تکلیفی دانشگاه در برابر امر مهمی مانند تربیت دبیر روز به روز بالا گرفت نتیجه این شد که دانشگاه تربیت معلم در سه دهه اخیر نام بی مسمایی را به دوش بکشد و جایگاه واقعی آن در کشور محل تردید باشد. (نوشته دکتر نعمت الله گلستانیان (۱۳۹۶-۱۳۱۳) معلم نمونه و پرتلاشی که از کمک آموزگاری روستای فین بندرعباس به استادی دانشگاه تربیت معلم رسید و عشق او معلمی و تألیف و ترجمه بود).

سر انجام روزی رسید که دانشگاه تربیت معلم منحل شد و کلیه اموال و دارایی آن که روزی با عشق برای تربیت معلم در کشور فراهم شده بود با زمین و ساختمان مرکزی و آنچه در حصارک به آن تعلق داشت به دانشگاه خوارزمی که هیچ مسئولیتی در تربیت معلم ندارد واگذار شد و تابلوی دانشگاه تربیت معلم پایین کشیده شد و تابلوی دانشگاه خوارزمی بالا رفت. در عوض دانشگاه فرهنگیان به وجود آمد بدون آنکه وارث تجربه های ۸۳ ساله دانشگاه تربیت معلم و اموال آن باشد.

امید است با تأسیس و تثبیت دانشگاه فرهنگیان بتوان معلمانی حرفه ای و شایسته و بانگیزه تربیت کرد که بتوانند باعث رشد، توسعه و اعتلای کشور گردند.

منابع و مأخذ

۱. اطلس ملی ایران، آموزش عمومی، سازمان نقشه برداری کشور، ۱۳۹۶.
۲. علی اصغر حکمت، ره آورد حکمت، به اهتمام سید محمد دبیر سیاقی، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۲، جلد ۱۳۷۹.
۳. راهنمای دانشگاه تهران، ۱۸-۱۳۱۷، جلد اول، دبیرخانه دانشگاه تهران.
۴. دکتر عیسی صدیق، یادگار عمر، تهران، امیر کبیر ۱۳۵۴.
۵. دکتر عیسی صدیق، تاریخ فرهنگ ایران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲.
۶. بهناز مرجانی، سیر تکوینی آموزش فنی و حرفه ای در ایران، ناشر معاونت آموزش متوسطه فنی و حرفه ای، بی تا.
۷. اسفندیار معتمدی، تاریخ آموزش فیزیک در ایران، نشر لوح زرین، چاپ سوم ۱۳۹۰.
۸. اسفندیار معتمدی، معلم بزرگ ایران، جلد اول انتشارات مدرسه، ۱۳۹۵.
۹. هوشنگ وصال، باغی بزرگ از وصال تا فروغی، نشر مهاجر، ۱۳۸۱.
۱۰. اقبال یغمایی، وزیران علوم و معارف ایران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۳.
۱۱. سالنامه های دانش سرای عالی.